

Vitéz Ferenc

Krúdy Gyula utolsó évtizedének újságcikkeiből¹

Krúdy irodalmi működésének 25. évfordulóját 1925-ben ünnepelték, de a pályakezdés – az önálló kötettel jegyzett szépírói is – korábbra tehető. Kárpáti Aurél a *Pesti Napló* 1924. december 31-i számában köszöntötte, s megjegyzése szerint „1899 végén jelent meg első írása”. Ez már a második kötet volt (*Ifjútság*), az első (*Üres a fészek*) 1897-ben jelent meg, és már 1896-ban első díjas lett egy novellapályázaton. A jubileuminak ki-nevezett évben harmadik kötetét adták ki, *A víg ember bús meséit*. Ám mindez nem változtat Kárpáti méltatásának jellegén: „Negyvenhat és hetven. Az első az évei száma. A második a könyveié. – Fordítva is becsületes dolog lenne, de így még szebb. Szinte valószínűtlenül szép, akár az ifjú Szindbád kalandjainak valamelyik meg-vesztegető fejezete. Nincs már messze a száz kötettől. S ez illik is hozzá, ki méltó örökösül jött az ’ibolyaszemű embernek’. Hiszen mindenki tudja, az irodalomtörténet is, hogy Jókai romantikájának ő a legméltóbb folytatója: *a neo-romantika első magyar mestere*.”

Szerinte Krúdy nem naiv romantikus, fölötte áll a múltnak, a jelenből tekint vissza rá, szemlélete retrospektív. „Halk humora pedig mindig megéreztetni a közte és hősei között feszülő távolságot. (...) Ha sokrétű, gazdag, komplikált írói egyéniséget egy mondattal lehetne karakterizálni, azt mondanám róla: az Idő költője. Az idő múlását szinte fizikai intenzitással érzi és érezteti. Az óra ingája leng minden sora mögött. S az örök sétáló sima érclapja, míg átvillan sírba hullt évek fölött, megmutatja mindkét oldalát. Az egyiken az irónia fénye szikrázik, a másikra a melankólia vet borongó árnyékot. (...) És most talán illenék bocsánatot kérni a lírikus hangért, amelybe ez az írás akaratlanul hangolódott. De ezért nem egészen engem terhel a felelősség, hanem elsősorban azt a nagy, férfiasan őszinte, meleg

¹ Az újságíró Krúdy Gyula monográfiájához több előtanulmány látott napvilágot a *Néző • Pont* szerzői folyóiratban (*Krúdy és Debrecen. Krúdy Gyula publicista pályakezdése*. 2008/12–13. 242–259.; *Szindbád hazamegy. Vázlat Márai Sándor Krúdy-képéről*. 2008/14–15. 454–467.; „Tudósok nap-tára”. Vázlat Krúdy Gyula irodalomszemléletéhez – és hozzászólás az *Irodalmi Kalendáriom néhány felvetéséhez*. 2008/16–17. 627–642.; *Az újságtárcát az irodalom rangjára kell emelni. Krúdy Gyula publicisztikai kiteljesedése*. 2009/23–24. 372–393.; *A hiányból teljesség. Krúdy Gyula szerelmeifogásáról*. 2009/25. 512–522.) Tanulmány jelent meg továbbá a *Mediárium* című folyóiratban (*Krúdy Gyula publicisztikájának újraolvasásához*, 2010/1–4. 122–134.) és a *Napútban* (*A város és a vidék Krúdy publicisztikájában*, 2011/november). Ezúttal is néhány olyan kérdést érintek, melyek szintén kisebb hangsúlyt kaptak Krúdy publicisztikájának újraolvasásában, egyáltalán: támpontot kívánva adni az újságíró Krúdy életművének értékeléséhez. Mivel az újságírás és szépirodalom elválaszthatatlan volt egymástól az író életében, a publicista Krúdy megismerése, műfaji és gondolati sok-árnyaltóságának felfedezése ahhoz is szükséges, hogy a szépírói életmű megközelítését is újabb szempontokkal egészíthessük ki.

lírikust, akit Krúdy Gyula elbeszélő munkái nem tudnak s nem is akarnak elrejteni.”

Mi igaz e megállapításokból az újságíró Krúdyra? Tulajdonképpen mindegyik tétel: a halk humor, az ironia és melankólia együttes érvényesülése, a sokrétűség a karakterben (és stílusban), a prózát is folyton átszövő lírai jegyek sokasága, s mindenekelőtt az időprobléma sajátos kezelése. De mielőtt ezekről is szólunk, Krúdy alkotói pályájának korszakolásáról, néhány stílusváltozásáról is említést kell tennünk, ugyanis az utolsó évtized Krúdy-publicisztikájának jellemzőire ennek tanulságai szintén rávilágíthatnak.

Pethő József az utolsó alkotói korszak stílusjellemzőit vizsgálva rámutatott: az irodalomtörténeti kánonban utolsó alkotói korszaknak tekintett, az 1922. évvel kezdődő és az író halálával befejeződő időszakot nem lehet egyetlen alkotóperiódusként értelmezni. Az általánosan elfogadott szakaszolás szerint az első korszak 1910-ig tartott, amikor elsősorban Jókai, Mikszáth és Turgenyev hatása érvényesült.

A második korszak 1911 és 1917 közé tehető, mely immár az érett írot mutatja, ekkor alakult ki sajátos stílusa, a „halmazásokkal és mellérendelésekkel épülő mondat szerkezet”, megszaporodtak a nyelvi képek, melyek közül domináns szerepet töltöttek be a hasonlatok (a hasonlatot sűrítő metaforák és a metaforát kibontó allegóriák, prózaformába öntött komplex költői képek). A harmadik írói stíluskorszak rövid ideig, 1918–21 között tartott – ekkori munkásságát a „látomásos-lírai”, sőt, a presszürrealista jelzőkkel is minősíthetjük –, az utolsó korszak termése pedig 1922–33 között született.

A szépírói és stílusjegyek alapján történő korszakolás párhuzamot mutat Krúdy újságírói működésének periódusaival is, ám némi módosításra szorul. A publicista Krúdy első korszaka már 1899-ben lezárult. A korábbi folytatásos közlés után ekkor jelent meg *Iffjúság* című kisregénye is, mely az újságírói hétköznapok tapasztalatainak s az ifjonti küldetésstudat letisztulásának első nagyobb összegzése volt. (Az első korszakot Czine Mihály az 1900-as esztendőnél választotta ketté; Szabó Ede csak az 1908–11 közötti éveket tekinti az igazi írói indulás közvetlen előkészületeinek; Czére Béla pedig egészen fölaprózta e nagyobb szakaszt: 1897-ig, 1900-ig, 1906-ig és 1910-ig négy kisebb korszakot különített el, leginkább a tematikai érdeklődésre, illetve a konkrétan fölfedezhető hatásokra – Mikszáth, Jókai, Turgenyev – alapozva az elkülönítést.)

Az 1911-ig tartó időszak második fele, a század első évtizede jelentősebb újságírói teljesítmény és jelenlét nélkül telt el: ez volt az igazi írói készülődés időszaka. A Krúdy-kronológiában jelzett második írói korszak szinte majdnem egybeesik a második nagyobb publicista időszakkal – az utóbbi korszakhatárai egy évvel előzik meg az íróiét: 1910–16 közé tehető. Ez az egybeesés, illetve rövid időbeli eltolódás egyrészt arra utalhat, hogy az újságíró Krúdy munkája készítette elő, vagy előzte meg közvetlenül a szépírói újdonságokat; másrészt az újságírói korszakolás igazolható alapja afelé mutat,

hogy Krúdy második nagyobb alkotói korszaka 1910–19 közé tehető, ezen belül pedig három kisebb szakasz különíthető el: 1914-ig, illetve 1914–16 és 1916–19 között. A harmadik korszak 1919–22 között tartott, s az utolsó évtized (tekintve a publicisztikai tevékenységet) jóval egységesebb a szépróinál.

Pethő József mindenesetre, elsősorban a Krúdy-próza stílusjelenségeit vizsgálva, az utolsó 12 esztendőn belül is több időszakot különít el – vitatkozva Borival, aki szerint az utolsó évtized a tárgyiaság jegyében alakult –, s a lezáró korszaknak az utolsó három esztendőt tekinti.

Izgalmas vállalkozás Kemény Gáboré, aki a korszakokat (szigorúan a stílus-korszakok feltárásának mentén haladva) az önarckép-alteregók megjelenésének szempontjából követi végig. Ebből a szempontból az 1910-es esztendőig csupán a Szindbád-novellákkal megjelenő alterego-lehetőségeket tartja említésre méltónak, és a szerepjátszást, mint „lírai önstilizációt” a fiatal Krúdy romantikus elképzeléseivel magyarázza – első monográfusa, Perkátai (Kelemen) László nyomán, kiegészítve azt Hevesi András esszéjének tanulságaival, miszerint a romantikus attitűd iránti vonzalom Krúdy olvasmányélményeivel magyarázható.

Önmagában nem újdonság, hogy Szindbád és Rezeda alakja főszerephez jut. „E két romantikus önarckép-figura úgyszólván egész írói pályáján végigkíséri Krúdyt” – írja Kemény. Szindbád később jelenik meg, vele tör be végérvényesen az irodalmi életbe, és vele búcsúzik az élettől. „A Krúdy-alakmásoknak ez a típusa azért válhat az írói önvizsgálat eszközévé, mert ezek a hősök teljesebben, végletebben élik azt az életformát (...) mely annyira vonzotta (és taszította) Krúdyt.” Sikerült azonban a szerepek kínálta sablonizálást elkerülnie, mert ő maga nem szakadt szerepekre, még ha végletesen kereste is a saját szerepét.

Alteregóival Krúdy ugyanúgy képes volt nosztalgikus-önironikus arcképet rajzolni, mint a kritikai alteregót felöltve önmagával is szembenézni, miután „kialakította” önmagát. S éppen az emlékezés-felejtés dialektikája révén tudott egyszerre alakítani és reflektálni, a valóságot tudomásul venni, de azt a tudomásulvétel pillanatában azonnal át is alakítani. Publicista egyedisége tehát egyedi íróletéből fakadt.

1. Az újságíró Krúdy – avagy: az „Idő költője”

Az ironia és a melankólia (vagy kritikai képzelet és nosztalgia) párhuzamosan, egymást felváltva és együttesen, egymást kiegészítve is jelentkezett publicisztikájában. Az újságtárcákban és kommentárookban, jegyzetekben könnyen felfedezhető lírára számos példánk van. A líra itt már csak a terjedelmi korlátok miatt sem lehetett oly áradó, mint a regényekben, de sorra kerültek látóterünkbe az olyan bekezdések, sőt teljes írások, melyek – lehámozva róluk a napi aktualitásra való hivatkozást – teljes joggal szerepelhetnek valamelyik Krúdy-regényben is. (A tipikus alakok, zsánersituációk, a

férfi és női szerepek és habitusok leírása, a jelensíratás és múltidézés fordulatai valóban hasonló módon jelentkeznek a regényekben és az újságtárcákban.)

Kárpáti Aurél „az Idő költője”-nek nevezte Krúdyt: „az óra ingája leng minden sora fölött” – írta. Ám az órainga megállt, amikor a régi Magyarország történelme bezárult. Krúdy az első világháborúban – és a forradalmakban – próbálta felgyorsítani ezt az ingajárást, de rá kellett döbbsennie, hogy hiába ügyelne toronyórként a jelen forgatagára, számára az óramutatók visszafelé mozognak az időben. Ezek a megállapítások az utolsó évtized publicisztikájára szintén vonatkoznak.

Regényeihez hasonlóan a tárcákban, cikkekben is nagyobb szerepet kapott a valóságos idő mellett az úgynevezett fiktív idő, fölerősödött az anekdotizmus. Czére Béla ez időszakot az „adomává kerekített múlt” kifejezéssel jellemezte, Sótér István regényes ország-ábrándról beszélt. Krúdy nosztalgiája magába ölelte a patrióta emlékeket, megelevenítve közben azokat a különcöket, akik éppen a ritka – a jelenből hiányolt – erények miatt válhatnak hőssé, lovagiasságuk, rajongásuk és függetlenségük vagy büszkeségük azonban már a múlté. Az író szomorúan veszi tudomásul mindezt, mégis átsugárzik az életöröm, az élet élvezetének öröme. Legalábbis akkor, ha a múltról beszélhet, a nagy érzésekről és szenvedélyekről.

1923 eleje és 1932 vége között – bár szaporodó betegségei (máj, tüdő, szív, gyomor, idegrendszer) egyre többször ledöntötték a lábáról, szanatóriumi kezelésekre szorult, vállalva az átmeneti életmódváltásokat – folyamatosan jelen volt a napi- és hetilapok hasábjain. Közölte írásait a *Magyarország*, 1924-től (majd 1927-től) egyre többet publikált *A Reggelben* hosszabb tárcái jelentek meg a *Magyarságban*, neve ott volt *A Polgár*, a *Pesti Napló*, a *Színházi Élet*, *A Mai Nap*, *A Pénzvilág*, az *Újság* hasábjain is.

A napilapokban megszorodott a jegyzetek száma, egyre kevesebb példát találunk az elbeszélő jellegű, terjedelmesebb írásokra – a klasszikus jegyzet mellett jóval több lett a naplószerű följegyzés –, de a tárcakaraktert őrizte a megszólító, közvetlen hang. Az író helyzet- és jellemformáló készsége természetesen azt is megkívánta, hogy alkalmazza a dialógust vagy a novellaszerű betéteket. Az egyre jobban bevált megszólító keret révén egyúttal az olvasó azt érezhette, hogy a cikkíró egyenesen hozzá beszél, miközben leggyakrabban a szerkesztő kapta a címzett szerepét. Krúdynak e megoldást a levélformában sikerült a legjobban megvalósítania. Ezek az írások nem nyílt, de még csak nem is szerkesztői levelek voltak, hanem a jegyzet műfajának azt az alapsajátosságát bontották ki, mely szerint az úgynevezett „magánügyeket” kell az újságírónak „közügygé” tennie. (A *Magyarország Pesti levelek*, a *Polgár Egy pesti polgár naplója*, a *Reggel* pedig *Levél a szerkesztőhöz* címmel adta közre a sorozat egyes darabjait.) S már a „toronyőr” motívumának fölbukkanásával előre jelezhető volt a publicista szemléletváltás: már nem az újságíró lohol az események nyomában, inkább megfigyelő lesz.

Ez magyarázhatja az aránylag rövidebb – egy- vagy kéthasábos – terjedelem

ellenére is megjelenő kontemplatív hangot. Krúdy megfigyelései természetesen vonatkoztak az őt körülölelő aktuális jelenségekre és történésekre, de a reflexió már nem a mozgósítás irányában hatott, hanem szinte mindig a múltba vezetett vissza. S a szemlélődő-elmélkedő alapállás egyre jobban bevonta a megfigyelés érdekkörébe magát az író, az író belső életét. A levélforma tulajdonképpen a tudósítás műfaji lehetőségeit kínálja – történetileg a levél a tudósítás, majd az eseményriport őse –, s szerepeltek ebben az úgynevezett úti levelek is. (Az alaphelyzetet néhol konkrétan jelöli meg az alcím, nyitva hagyva azonban az általánosítás lehetőségét: például az *Utazás Magyarországon 1924-ben* sorozatából: *Mégis bunda a bunda; A vidéki fogadó elkeseredett lakója.*)

Krúdy nem riportszerű, sokkal inkább reflexív beszámolókat adott utazásairól. S nem látomásos-fikciós útirajzok készültek, hanem olyan úti naplók, melyekben a valós magyarországi utazások ugyanúgy ötvöződtek a régi Magyarország emlékében tett utazásokkal, mint az író belső útjainak, gondolatainak rögzítésével. Az szintén kimagasló erénye Krúdy levéljegyzeteinek, hogy konkrét és pontos társadalomrajzot ad – személyes közérzetének hátterében mindig ott izzik (vagy éppen szorong, fuldoklik, mereng, búslakodik, tiltakozik, tűnődve álmodik) a társadalom korhangulata.

A megfigyelő kiváló fogása arra, hogy aktívvá tegye szerepét, éppen az, hogy megszólítja az olvasót, párbeszédre készíti. A megszólítás a közvetlen beszéd hangját kölcsönzi az írásoknak, a közvetlenség még a vitacikkeket vagy hozzászólásokat is áthatja. Ilyen a *Pesti Napló*ban 1926. év végén megjelent *A magyar dzsentr* című írás, mely *Hozzászólás Harsányi Zsolt karácsonyi cikkéhez*. Krúdy utánozhatatlan asszociációs készsége, a múltba révedező tekintet által is tág horizontot befogó látásmódja ösztönösen juttatta eszébe: a Harsányi által Bethlen István miniszterelnöknek írt nyílt levél „*dzsentr*-ügyben” rokonítható Deák Ferenc ugyane lapban publikált „*húsvéti cikkével*”.

„Lám, a híres 'húsvéti cikk' után most bepottyant a Pesti Napló szerkesztőségébe egy karácsonyi cikk, amelyről ugyancsak beszélgetnek darab ideig mindazok, akik nem akarnak elmenni zabot hegyezni.”

2. A transzpozíció mint publicisztikai eszköz

Szinte lehetetlen felsorolni Krúdy publicisztikai írásainak széles tematikáját, ám egyre markánsabb rendezőelvük lett az időbeli transzpozíció. Ez az áttétel – a szó zenei jelentésével együtt, mely szerint ugyanazt a dallamot más hangnemben játssza el a szerző – mintegy fölerősítette a Krúdy-próza zenei hangját, még ha az utolsó évtized újságcikktermésében a korábbiakhoz képest kicsit háttérbe szorult is a poétikus hang. Ám a hangnemváltással együtt még fontosabb a nézőpontvál-

tás (hiszen a transzpozíció ezt is jelenti): minden jelenkori, aktuális esemény reflexiók alapját visszahelyezte az időben, metaforái így megerősödtek ama paradox képi jellegükben, mely nemcsak a látványt, hanem a történelmi idő mellett a belső időt is magába sűríti.

Régi költőkről, régi utasokról, régi asszonyokról, régi szerelmesekről, régi idegenekről írt, a húsvéti utast „*a visszatérő ifjúság utasának*” nevezte (*Húsvéti utas; Magyarország, 1923. ápr. 1.*) A *hamis dollár* című őszi jegyzetében az érzelmek hamisságára figyelmeztetett, miközben itt is összeakaszkodott a múlt és a jelen embere: „Hamis a világ, hamis a szerelem és barátság – fakadt ki a régi ember, ha keserv és magány panaszt tolt szájára (...) Míg az új ember nem tudja már se a szerelmet, se a barátságot – régen kivándoroltak ők az országból...”

Ez a sokszor cinikus felhangú ironia több írását jellemezte, bár maga nem lett cinikus, ha mégoly kiábrándultnak is látszott. A *Farsang utolja a pesti utcákon* című glossza (*Magyarország, 1924. március 2.*) a maskarás vidámság mögött a szomorúságot, s a szegénység helyett az ízléstelenséget érzékeltette, különösen a csattanó keserű ironiájával: „... Ne mondják, hogy Pesten nincsen farsang. Igaz, hogy kissé szokatlanok jelmezeink, eltérők a régi divatfelfogástól, de utóvégre a madárijesztőknek is divatba kellett valaha jönni.”

A *dinnyefejű ember* (a piaci dinnyekóstolóról szóló) glossza (*A Reggel, 1924. július 21.*) amellelt, hogy hiába kereste a régi gyümölcssevő embert – Krúdy a jelen minden mozzanatában a régít kutatta –, a pillanatnyi mámort is csak illúzióknak hitte: „*Szeretnék látni valamit a régi örömeiből, mézédessé vált szájakból...*”

Patetikus reménykedés az ország helyzetének jobbra fordulásáról *Az ólomlábu sors* (*Magyarország, 1924. aug. 10.*); egy hét múlva ugyanitt szomorkodott amiatt, hogy senki nem pihent e nyáron a szó régi értelmében úgy, ahogy „*hajdanában az igazi nyári pihenést elgondoltuk*” (*Muladozóban a nyár*); nem tudtunk fölkészülni következő szenvedélyeinkre; majd 1925-ben is a „*tanító öregséghez*” menekült (*A múlt idők dicséreti*):

„Néha elgondolkozom magamban, miféle tekintettel, véleménnyel nézegethet körül az az ember Magyarországon napjainkban, aki nem látta a háború előtti országot!”

Magyarázata jelen-kritika: soha nem volt ilyen nagy szükségünk a régi öregekre, a mesemondásra, mint most. „*Mert soha ennyire nem volt szükségünk múltunk emlegetésére...*” 1925-ben mint a legkedveltebb toposzhoz fordult a múlt emlegetéséhez, de a mesemondás igényét, a jó, mai mesék hiányát már 1910-ben is szóvá tette – igaz, akkor még csak a kérdés fölvetéséig jutott el (*A gyermek szeme*).

„Egyszer azt olvastam valahol, hogy azért a legigazabb irodalmi műfaj a mese, mert elkíséri az embert a bölcsőtől a sírig. Hát ez így is volt valamikor, amikor még voltak mesék. Amikor még voltak olyanok, akik a meséket hallgatták.”

Irodalmi elő- és példaképeit egyszerre szólította meg, miközben nosztalgiázott, egyúttal elő is készítette bírálata szövegtalaját: „Kár, hogy Jókai és Mikszáth nem foglalkoztak többet az ifjúsági regények írásával, mert hiszen ők voltak azok, akik a tökéletesség fokára tudták emelni ezt a műfajt.”

Az 1910-es bírálat arra vonatkozott – noha másfél évtizeddel későbbi panasza is megszólalt, azt fájjalva: „*Magyarországon többé nem mesélt senki*” –, hogy az irodalmi szintű meseírást alig műveli valaki az országban. (Talán Mórára, Benedek Elekre vagy Pósa Lajosra gondolhatott, nemkülönben saját magára, hiszen Krúdy is próbálkozott ifjúsági regények írásával.) S ha hiányzik a mese, nincs olyan példa a gyermek előtt, amely az igazságosságra és helyes életre tanítana.

„A gyermeknek nincs olvasmánya, nincs regénye, nincs ideálja. Talán az íróknak kellene összeállani, hogy segítsenek a bajon, de az írók még azért sem állnak össze, hogy a maguk baján segítsenek.”

S itt a meseírás föltámasztásával egyben a mesetartalom megújítására is utalt, hiszen – miként *A gyermek szeme* befejezéséből kitűnik – a „mai” gyermek a „mai” életre is kíváncsi lehet a mesében.

„A gyermekszemek éppen úgy látják, hogy a világ nagyot változott, és a királyfiak az orfeumokban bujdosnak, mint mi látjuk. Azt lehetne mondani, hogy a gyermekek gondolkozása megelőzte az írók gondolkozását. Ők már jobban látják a világ alakulását, mint mi, öregek látjuk.”

Krúdy alig múlt harmincéves, mikor „öregnek” nevezte magát, de nem a „koravenség” fontos e cikkében. A jó szemű helyzetértékelésen túl érdemes összevetni az orfeumi mesehősökre tett utalást a hamarosan visszasírt régi világ hőseinek példájával. Az irodalom, a magyar író sanyarú sorsa, kiszolgáltatott helyzete fölötti keserősége – ciklikusan – akkor tért vissza, amikor a megszokottnál súlyosabb egzisztenciális gondokkal küszködött, és egészségi panaszai is kiújultak. *A pesti író* című, 1926-os jegyzetében önmagáról írt, s ezt már a második bekezdésben az olvasó tudomására hozta, Ferenc József írói díját emlegetve: „Kétezer korona volt ez a babér, amelyet többek között e sorok írójának is volt szerencséje elnyerhetni a régi világ sok pályadíja közül, amelyekre sohasem pályázhatott.”

De hogyan kapcsolódik az 1926-os jegyzethez a tíz évvel korábbi, 1916-ban elnyert díj? *A pesti író* kommentár (a jegyzet a kommentárcsalád egyik kedvelt műfaja), annak mindig van valamilyen híralapja: az újságíró egy aktuális eseményt magyaráz, világít meg. Elkészült a főváros új, összesen 264 millió aranykoronás beruházási programja. S ahogyan Krúdy e hírhez kapcsolódik, az ismét sokat elárul szemléletéről és cikkírói módszeréről. A szellemi értékek iránt elkötelezett publicista egyszerre tartotta fontosnak a közérdeket és a személyes érintettséget a problémák, hiányosságok fölemletésében.

„... keresgéli tekintetem a főváros új, 264 millió aranykoronás beruházási prog-

ramjában azt a tételt, amelyről sejteni lehetne, hogy valamennyire köze van a magyar kultúrához.”

A roppant hiányt – nem áldoznak a kultúra ügyére –, Krúdy saját ellenpéldájával világítja meg, ezzel hitelesítve az olvasó előtt érvelését.

„A jövő programjában szó van gázművekről, elektromos-művekről (...) autóbuszról, építkezésről, Tabánról, ligetekről, sétányokról, házinyomdáról és más, valóban közhasznú dolgokról, de nem látom sehol sem a tudományt, az irodalmat, amelyet pedig majdnem úgy kedveltek vala a pesti polgárok, mint akárcsak a házinyomdát.”

S szaporodtak a rajzok, ahol a tárcaportrét egy-egy anekdotikus esemény köré építette (1926-ból: *A Pali* – Szapáry Pálról, *A Polgár*, febr. 7.; *A debreceni legátus. Rajzolat Benedek Jánosról*, uo., márc. 6.; *A lengyel lovag, A Reggel*, máj. 17.; *A bujdosó költő, Pesti Napló*, jún. 27.; *Ady Endre helikoni párbaja, A Reggel*, júl. 19.; *Októberi honvédek templomában* – az október 6-ai emléknapról, *A Reggel*, okt. 4.) *A Reggel*ben 1927 nyarán megjelent *Búcsú a szalmakalaptól* című cikkében olyan újságírói módszert alkalmazott, mellyel az aktuális (napi) jelenségtől elindulva, nagyobb történelmi (idő- és térbeli) távlatokat nyitott. Itt sem vetette azonban meg az anekdotát – a klasszikus példa Tell Vilmos és a kalap volt: „*A pesti Tell Vilmos, az 1927-i nyár ugyancsak a kalapokat vette célba, hogy lelövöldözze az emberek fejéről.*”

A szalmakalap kiment a divatból, de nem is ez a valódi kérdés, hanem az: mi mindent vesz még el tőlünk a modern kor? Mindennek oka a gazdasági helyzet. Azért divat a kalapnélküliség – írta –, mert ez még a legolcsóbb szalmakalapot is megtakarítja a szegény embernek. – Igen árulkodó tünet a magyar társadalom elszegényedéséről.

„*A mi Tell Vilmosunk a szegénység.*” E példából is látszik: Krúdy ironikus hangvétele ez időben gyakran erősebbé vált hírlapi cikkeiben a költői megfogalmazásnál. Nem egyszer glosszába illő a befejezés – itt is: „*Majd ha bekövetkezik a görögdinnye szezonja: láthatunk talán kivájt dinnyehéjakat némely fejeken.*”

Bár a Krúdy-publicisztikák ironikus mosolyhangja itt-ott tompította a lírikus zeneiségét, a jellemző gordonkahangot, egy-egy újsághíresemény, mint amilyen az aradi szobor hazajövele volt, megnyitotta a nemzeti pátosz érzelmkapuit.

„*Egy tragikus látomás a vizionárius Arad, mely pillanatra röppen föl a hazát, nyugtot, pihenőt, kereső magyarok tekintete előtt; és mégis úgy érezzük, hogy a már nem is rejtett, elapadtak hitt könnyek borítják el arcunkat, amikor képzeletünkben megint a szobrot látjuk, ahová apáink sírni jártak.*”

E hangnem jellemzi Krúdy kommentárjának egészét (*A magyar szobor megmozdulásáról; A Reggel*, 1927. május 9.), melynek első mondata csupán a kommentárt hívó híralap: „*Az aradi szobor tehát hazajön.*” Majd a felfokozott, lírikus áradással, az ünnepélyes hanggal találkozunk („*Mély kondulással zendül föl az emlékezet*

a magyarság elvarázsolt harangjában”), költői képpel: az aradi szabadságszobor mása ott volt eddig is sok magyar családban: „a szív kápolnájában”. S a hír háttéréről csak később tájékoztat: Kállay Tamás saját műkincseit ajánlotta cserébe az aradi szoborért.

„... ez a mostani Kállay a régi boldog álmodozók helyett nem gondolkozik azon, hogy az angyalok a másvilágon sarkantyús csizmában és magyar nadrágban járnak –, csak idenyúl egy alig századnyi időbe, a magyarok halálosnak tetsző szabadságharcába, amelyből a legtragikusabb utakon át is elérkezünk a földtámadáshoz, hogy Aradból nem marad mindig vérző seb, hanem csupán gyászfátyolos emlék”.

„Gyönyörű apáink panaszos kiáltásai” elhalkulnak, ha a szobor „ideálokat hoz magával”, melyek az új magyar nemzedék számára is példaként szolgálhatnak. Most a szobor is ugyanannak a jelképrendszernek a része lett, mint amely minden alak és típus vagy konkrét személy karakterét szimbolikussá formálta, a régi időket ébresztve.

„A régi Magyarország jön a szoborral, igaz, hogy mély gyászban és vértanúsággal, de töretlenül, épen, fenségesen, mint akár a század, amely a nagy emberi ideálokat szülte.”

Kiderül e passzusból, hogy a háborúval megszűnt régi Magyarország Krúdy számára nemcsak a magaféle író megélt és visszavágyott, részben fikciós ideje, de a mitizált eszmények elképzelt történelmi és földrajzi kerete is. Mert ha a jelen nem hoz olyan emberi ideálokat, melyek a mesei vagy mondai erkölcsök szerint épülnek föl – Krúdy világa meseerkölcsű: nem biztos, hogy mindig a jó és jól, ám mindig a jó szándék, a szerelem és igazság győz –, akkor az eszményeket a múltban kell keresni, s mindennek a „magyar szobor” lett a megtestesítője.

„... a maga történetével megifjodást, tragikusságával megkönnyebbedést, mentőjével reményt, útra kelésével pedig új légáramlatot hoz a senyvedő, fakuló, vesztő magyarok szívébe. Költői vízió egy gyötrelmesen felejtő nemzedék előtt. Fekete délibáb.”

A Krúdy-stílus és -nyelv, a zeneiség, a gordonkahang társítása a nemzeti pátosz érzésével alapvetően romantikus jegyre utal. Sőtér István írta második, Krúdyról szóló elemző portréjában 1954-ben, hogy prózája „egy sajátos költőiség zenéjét zárja magába, álmokat, andalító káprázatokot, regényes és mélabús képzelődéseket idéző zenét (...) mely utánozhatatlan bájjal, varázssal telíti írásait”. E dallam egyszerre van jelen az álomszerű és a valóságosabb színű látomásos érzékeltetésekor – s a szobor magában rejti mindkét szemléletmódot. Ez a dallam valójában „hattyúdál” – írta Sőtér. „Egy osztály, egy életmód és életszemlélet – egy irodalmi hagyomány kései, magányos hattyúdala.”

3. Valós összegzések felé a múltlátomásokkal. *Szindbád helyett egy magyar Don Quijote szerepében*

Nem a regényekből és novellákból, hanem a publicisztikai írásokból kapunk pontosabb magyarázatot arra, hogy Krúdy számára a múltba tekintés nem egyenlő a megöregedéssel – éppen a szív (a szellem és lélek) fiatalon tartásához szükséges. A tragikum és megkönnyebbülés (a tragédia átélése, a katarzis) a klasszikus tragikumelméletekben is velejárója a megtisztulásnak, nélkülözhetetlen kelléke tehát az ép és egészséges életnek. (Krúdy szerint a múltban már lezajlott tragédiák újra átélésére ugyanúgy szükségünk van, mint régi dicsőségek fényezésére). Egyik sem működhet az emlékezet nélkül, s az emlékezésben nemcsak a felejtés motívuma bukkan föl, de az emlékeztetés, figyelmeztetés momentuma is.

A szobor remélt útra kelése, az utazás motívuma, az újdonság és a változás mint alapvető életszükséglet igénye, ha nem is általános emberi, létfenntartó szükséglet, azonban az egész kultúrát tekintve az: változás (utazás) nélkül halálra van ítélve a közösség. Nem beszélve az (újra)teremtett Szindbád-mítoszról, mint emberi s művészi modellről. A valóság és képzelet határán utazva minden lehetséges, de mindennek következménye van: a megállított idő nem képes megteremteni a jelen mámorát, csupán az álom boldogságát. S mikor Szindbád a valóságban találja magát, még nagyobb a hiány – ezért kell visszamenekülnie újra és újra az álmokba, az irodalomba.

E motívumok kísérték tovább a szépírói Krúdy-publicisztikát 1927 után is. S még messzebb ment vissza az időben: „*Milyen lehetett a mai Margitsziget Szent István idejében?*” (A magyar szentek szigete, Magyarság, 1927. aug. 18.) Majd a közelmúltat idézte: „*Ferenc József rendszerint a déli órákban érkezett Pestre...*” (Ferenc József és a pesti utcák, Magyarság, 1927. okt. 30, nov. 13.) Kétrészes írásában fejtette ki, hogy az ország a monarchiának köszönhette fejlődését. Ferenc József idejében Pest Bécs előtt járt „(mintha minden érdemleges dolog e nagy király idejében történt volna, s azóta jóformán nem történik semmi)”.

Krúdyban nem vált külön a régi Magyarországról alkotott kétfajta kép: egyaránt csábította Ferenc József nosztalgiája, s éljenezte Kossuth emlékőrzését. Az „aradi szobor” cikkében is szóvá tette: Kossuthnak nincs szobra a fővárosban, s halála után 33 évvel, a szoborállítás hírére újra tollat ragadott (A legszebb magyar férfi és a legtragikusabb magyar halott, A Reggel, 1927. okt. 31.), arra keresve a választ: Kossuth vajon harmadszor is meghódítja-e a magyarságot (1848 és 1894 után).

„Mindnyájan tőle eredünk [ti. Kossuthtól], akik láttunk valamit a XIX. századból, és amely gyönyörű századot nem fogjuk többé fölcserélhetni olyan idővel, amelyet magyar gondolat teremthet.”

A két, egymással ellentétes irányú lelkesedésre maga válaszolt a *Legyen úgy,*

mint régen volt című jegyzetében (A Reggel, 1928. jan. 2.): „... nekem nem kell az újesztendő (...) én az elmúlt időtől várok mindent, amit magyar jövődönnek lehet mondani”. S nem a személyek, csak az egyes értékek számítottak. Ám e gondolat sem volt egészen új keletű. Már 1920-ban megírta *A holnap bukása* című jegyzetét, mely így kezdődik: „Kiment a divatból a holnap.” A Holnapot megszemélyesítette – „Ez a kedves, várva várt ismeretlen, akit mindenki olyannak képzelt el magában, amilyennek a vágyai óhajtották, az álmai ígérték, a fantáziája festegette” –, s pontos képet festve az ideális, jövőbeni létről, azt konstataálta, hogy ezzel a különös idegennel senki nem akar találkozni.

„A holnap nem azért bukott meg, mintha a jelen valamiképpen kárpótolná az embereket a jövőért. A holnapnak váratlanul nagy konkurensé akadt a múltban.

(...) A múltak tehetetlen, régen eljátszott vén emberkéje gunnyaszt azon a helyen lelkünk kamrájában, ahol a jövődö gögicséllö bölcsojének kellene ringani. Az öreg folyton azt motyogja, hogy hiába minden erőlködésünk, többé úgy már nem lesz, mint régen volt. A múlt fuvolázgat szerenádot álmatlan éjjeleinken. A jövő levonóképei mögött minduntalan a boldog, régi Magyarország tornyai és hegyei mutatkoznak. A vidám és gondtalan Magyarországból kivert emberek úgy gondolnak vissza a tegnagra, mint az első emberpár a paradicsomra. Az emlékezet tarisznyája oly súlyos a generáció vállán, hogy a jövő léghajója nem bírja fölemelni.

(...) Mindenki, aki átsantikált a régi Magyarországból a csonka jelenbe, nem fog többé nyugodtan szenderegnetni párnáján. Árnyékká változott itt minden, amely eddig életünket mutatta. Keserves itt minden hang, amely a maga kis sorsát elbeszéli. Fáj itt minden pillantás, amit magunk körül vetünk. A remény kis tünderei elbujdostak az élet nagy tájáról. A száraz gallyak alatt okulárés öregember ül, és kopogó hangon (mint a koporsót szegezük) olvassa véghetetlenül a múltak történetét.”

A hosszabb idézetrészt alkalmas arra, hogy ne csak a visszatérö motívumot kövessük végig, s a „csonka jelen” képevel a csonka Magyarország friss traumáját érzekeljük a háttérben, de a Krúdytól szokatlanul rövid, szinte erőszakosan szaggatott mondatokkal festett helyzetkép a drámai jelleget is fölerösítse. A koporsószögezés egyszerre tördelt és monoton hangját folytatva, a *Legyen úgy, mint régen volt...* című cikkben Krúdy (mintegy jelképesen) szintén temette magát: „Minden öregember azzal vigasztalja magát, hogy addig meg nem hal, amíg nem látja meg ismét a múltját. [S ez a múlt] „nem ábránd, hanem olyan valóság, amelyet sokáig nem emésztene meg azok az utánunk következő magyarok sem, akik a maguk szemével mit sem láttak a múlt időből. (...) Csak a múlt a miénk, amelyet minden nap várhatunk, ha összeszedjük gondolatainkat. A jövő – senkié. Az ismeretlenségé. A kiszámíthatatlanságé. A vak-eseté. Legyen úgy, mint régen volt.”

Szomorú e kép. Még akkor is (vagy épp ezért), ha azt bizonyítja, hogy az 50

esztendő Krúdy nem is Szindbáddal, hanem a magyar Don Quijote szerepével azonosult. Régi idők lovagjaként egy letűnt kor eszközeivel s annak eszményeire harcolt. Nem a regény lépett ki az életbe, hanem az élet menekült a regénybe. Az író menekült az irodalomba az élet elől, miközben szerette volna, ha mindaz, amit a valóságban meg- s az irodalomban (a képzeletben) átélt, ugyanaz a valóság lenne, csak éppen kétféle megjelenési formája van.

Krúdy igazi tragédiája nem a regényeiből látszik, hanem publicisztikájából. Perse, a múltba temetkezés tartotta életben, az átalakító emlékezet adott hitet. Az 1848-as forradalom 80. évfordulóján ezért reménykedett abban, hogy „*talán mégis eljön egyszer megint a magyar ifjúság ünnepe*”. (*A nyolcvanéves ifjú, A Reggel, 1928. márc. 12.*)

S a remény szikrája olykor még lángra is lobbant – érdekes módon: ilyenkor a monarchia dicsfényéből vett el ez a láng, saját lobogásához, így Krúdy önnön visszavágyakozását is némi kritikával szemlélte –, mint az *Emlékkönyvbe (Horthy Miklósról)* című lírai vezércikkben (*A Mai Nap, 1930. márc. 2.*) Az elmúlt évtizedek összegzésének sorában például ilyen bekezdéseket olvasunk: „Mit mondjunk mi, akik születünk a békevilág aranykorszakában, mint az egyik leggazdagabb országnak fiai? Mindig csak a millenniumról, az ezeréves Magyarország dicsőségéről beszélünk, homokba dugott fejjel, mintha azóta nem történt volna semmi, és nem láttunk volna semmit, mint a ’ferencjózsefi’ idők pompáit?

(...) Mit mondjunk mi, akik láttuk Ferenc Józsefet a ravatalon, amikor a vezérezredek utoljára vették fel piros, aranszalagos nadrágjaikat? Akik hallottuk a nyúluszájú Károlyi grófot a fogadó erkélyéről beszélni, hogy az már nem is volt emberi hang? Akik tudtuk, hogy Kun Béla milyen jelentéktelen ember, és Szamuely Tibor még mint álhírlapíró is rajtavesztett volna egy mindennapos zsarolási ügyben? (...) Mit mondjunk mi, akik láttuk elveszni mindazt, ami magyar volt, és kaptunk érte trianoni békét, forradalmat, népbiztosságot és olyan életet, amelyet elviselni nem tudna többet akármelyik generáció?

(...) Tedd szívedre a kezedet és imádkozz azért a férfiert, aki mindnyájunk nevében bátorságot és erőt érzett magában, hogy ennek a süllyedő Magyarországnak kormányzását átvegye, pedig a tenger még korántsem csillapodott körülöttünk. Élünk! Holott tíz esztendő előtt meg kellett volna halnunk. (...) Élünk! Kicsinyke földön, csak egy kis őstanyán a világ nagy rengetegében, ahonnan sóhajtva nézzük elkobzott birtokainkat.

(...) Életünket köszönjük Horthy Miklósnak.”

Aztán mégis a búcsú hangjai erősödtek föl. Még egyszer számba vett néhány régi dolgot, megállapítva: ez volt az utolsó (*Az utolsó idealista – Pollák Illés emlékére, A Reggel, 1930. szept. 22.; Az utolsó rövid szoknya, A Mai Nap, 1930. okt. 12.*) Sőt, még saját magát is az utolsó kategóriájába sorolta, amikor aláírásként

az „Óbudai Remete” szerepelt a cikkek alatt (például: *Úrnapján és fiákeren, A Mai Nap*, 1931. jún. 10.; *Budán mindenkinek van egyenruhája*, uo. 1931. aug. 7.)

4. Megállt az órainga a soha nem létező időben

Az órainga tényleg megállt. Az emlékkönyvbe írt sorok: az alkalmi remény szavai. A régi időkre legföljebb Halottak napján gondolhatunk – áll *A Reggel* 1931. november 2-ai számában (*Budapest*, 1931. nov. 1.)

„Napjainkban a temető az a hely, ahol még valamit láthatunk elpazarolt régi életünkből. A holtak földje őrzi emlékeit egy soha vissza nem térő életnek. Itt az elmúltak, elfelejtettek, világból kimentek társaságában lesütött szemmel, vádoló lelkiismerettel, magukra eszmélve járnak az élők. Milyen világot pusztítottunk el! Mily mennyországból pottyantunk le a pokol mélységes fenekére!

(...) A tékozló ül ily koldusszegényen, bűnei tudatában, tehetetlen lélekkel a nyomor fölött. Minden sírkő egy szemrehányás. Ha a halottak visszatérnének, nem találnák meg házaikat.”

A fölismerés, hogy hiába várni a múlt visszatértét, egyenlő volt a lemondással. Krúdy mégis keresett valamilyen magyarázatot. Hogy van-e megoldás. Szembesülnie kellett azzal, hogy az idők megváltoztak, és nem lehet úgy élni, mint régen. Arra, hogy Krúdy szerette volna megérteni az új időt, még ha alkalmazkodni nem is kívánt hozzá, ismét egyik (utolsó) publicisztikai írásából kapunk „bizonyítékot” (*Beszélgetés Kállay Miklóssal egy vidéki cukrászdában, Újság*, 1932. okt. 22.)

A megértési (értelmezési) kísérlet jellegére utal, hogy egy korábbi emlékéhez nyúlt vissza, egy néhány évvel korábbi „(talán tíz esztendeje)” nyíregyházi találkozóját idézte föl az ifjú szabolcsi főispánnal (habár a tárca természetesen fiktív beszélgetésnek is tekinthető).

„– Nem lehet a régi ellenállási politikát folytatnunk – mondta Kállay. – (...) Már nincsenek Habsburgok, akikre minden rosszat rá lehetne fogni, mint az egyszerű ember a nem szelelő pipájára. (...) Kedvünk szerint nem szidhatunk igazában senkit, aki személyében oka volna a viszonyoknak (...) ha már káromkodhatási kedvünk van: csak magunkat szidhatjuk. Ahhoz pedig nem vagyunk még erősek, hogy belássuk a hibáinkat. (...) Pedig hozzá kell szoknunk az idők változásához...

(...) A múlt időhöz ragaszkodó ember vagyok, mint minden Kállay, aki ezen a darab földön ezer esztendeje élt, de biztos érzésem, hogy nem szabad egészen belemerülnünk se a múlt idők álmosító ködeibe, se a régi arany napok sütkérezéseibe. Újulnunk kell az idővel.”

S bár azt hinnénk: Krúdy önkritikája a Kállay szájába adott érvelés, az író csak ez után tesz vallomást (beismerést). Csakhogy abból az derül ki, hogy hiába volna elfogadható a „Mit kell tenni?” kérdésre adott válasz, ő tudatosan döntött a belátó cselekvés helyett a várakozó tétlenség mellett.

„– Azt hiszem, hogy tudnám, hogy mit csináljunk... – olvassuk a választ. – Talán elsősorban azt, hogy ne váljunk se Rózsa Sándorokká, se Oblomovokká, mert ezeknek régen elmúlt az idejük. De most hazamegyek, Kállósemjénbe, mert ott az őszi szántás folyik. A gazdának ilyenkor otthon kell lenni.

(...) Ő elment őszi szántást nézni Kállósemjénbe, én Pestre jöttem Oblomovnak.”

Irodalom

- Bori Imre: *Krúdy Gyula*. Fórum–Szépirodalmi Kiadó, Újvidék–Budapest, 1978.
- Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó, Bp., 1987.
- Eisemann György: *A folytatódó romantika. (Az emlékezés ízei – Krúdy Gyula mnemotechnikájáról, 117–128.)* Orpheusz Könyvek, Bp., 1999.
- Fábri Anna (szerk.): *Az élet álom. In memoriam Krúdy Gyula*. Nap Kiadó, Bp., 2003.
- Fried István: *Az elbeszélő mint útitárs*. Forrás, 2003/10., 37–49.
- Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1986.
- Kárpáti Aurél: *A búsképű lovag. Irodalmi noteszlevelek 1911–1919. (Krúdy Gyula, 92–96.)* Táltos, Bp., 1920.
- Kelecsényi László: *Nagy kópéságok. Krúdy-titkok nyomában*. Fekete Sas, Bp., 2007.
- Kelemen Zoltán: *Szindbád és a többiek*. Forrás, 2003/10., 50–53.
- Kemény Gábor: *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 1991.
- Keserű József: *Különös idők. Idő, emlékezés és képzelet Krúdy Gyula Nagy kópé című regényében*. Kalligramm, 2011/július–augusztus, 76–83.
- Kosztolányi Dezső: *Krúdy Gyula*. In: *Uő: Egy ég alatt*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1977. 242–251.
- Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Krúdy Zsuzsa, 1988.
- Pethő József: *Krúdy-tanulmányok*. Tinta Kiadó, Bp., 2005.
- Pethő József: *Állandóság és változás. Krúdy utolsó alkotói korszakának stílusáról*. Magyar Nyelvőr, 2007. január–március, 63–75.
- Sötér István: *Tisztuló tükrök. (Krúdy Gyula. 152–163.; Pályakép Krúdyról. 164–180.; Márai Szindbádja. 307–309.)* Gondolat Kiadó, Bp., 1966.
- Sötér István: *Félkör. (Egy elfeledett műfaj: a tárca. 589–593.)* Szépirodalmi, Bp., 1979.
- Szabó Ede: *Krúdy Gyula*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1970.
- Tóbiás Áron (szerk.): *Krúdy világa. (Katona Béla: Krúdy Gyula nyíregyházi diákévei. 102–113.; Kárpáti Aurél: Krúdy Gyula. 207–209.; 309–313.; Örkény István: A Krúdy-vita. 314–316.)* Osiris Kiadó, Bp., 2003.

Krúdy Gyula műveiből

Írói arcképek I–II. (Szerk.: Kozocsa Sándor) Magvető, Bp., 1957.

A tegnapok ködlovagjai. Rajzok, emlékezések. Szépirodalmi, Bp., 1961.

Szindbád. Szépirodalmi, Bp., 1973.

Nyolc regény. (A vörös postakocsi, Napraforgó, Kleofásné kakasa, Az útitárs, Asszonyosságok díja, Hét bagoly, Valakit elvisz az ördög, Boldogult úrfikoromban.) Szépirodalmi, Bp., 1975.

Nagy kópé. In: *Uó: Utazások a vörös postakocsin I.* Szépirodalmi, Bp., 1977.

Gordonkázás – Krúdy Zsuzsa összeállításában. Szépirodalmi, Bp., 1978.

Magyar tükrök. Publicisztikai írások 1894–1919. (Szerk.: Barta András) Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1984.

Pesti album. Publicisztikai írások 1919–1933. (Szerk.: Barta András) Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1985.

Egy krónikás könyvből. Portrészorozatok, emlékezések. (Szerk.: Barta András) Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1987.

Irodalmi kalendárium. Írói arcképek. (Szerk.: Barta András) Szépirodalmi, Bp., 1989.

Öreg szó az ifjakhoz. Publicisztika írások I–II. (Szerk.: Kelecsényi László). Aqua, Bp., 1995.

Regények és nagyobb elbeszélések 1. (Szerk.: Kelecsényi László). Kalligram, Pozsony, 2005.

Publicisztikai írások 1–2. (Szerk.: Bezeczky Gábor). Kalligram, Pozsony, 2007., 2008.